

Lech Haydukiewicz
Akademia Ignatianum w Krakowie
lech.haydukiewicz@gmail.com

Wpływ procesów suburbanizacyjnych w obszarze metropolitalnym Wilna na stan polskiej mniejszości narodowej

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia to historyczne ukształtowania się polskiej mniejszości narodowej w regionie metropolitalnym Wilna i zmiany, jakie zachodzą współcześnie wśród tej społeczności. Zmiany polityczne, społeczne i demograficzne związane z niepodległością Litwy oraz swobodą migracji spowodowały w ostatnich dwóch dekadach bardzo istotne zmiany w etnicznym krajobrazie obszaru metropolitalnego Wilna, które będą miały istotny wpływ na stan polskiej mniejszości narodowej na Litwie w przyszłości. Zmiany te polegają głównie na utracie statusu największej najliczniejszej społeczności w niektórych gminach podwileńskich oraz zagrożeniu tym procesem w kolejnych gminach. Głównymi czynnikami prowadzącymi do tego stanu są dysproporcje w zamożności pomiędzy Polakami i Litwinami, silny strumień migracji z Wilna na przedmieścia, oraz z rejonów wiejskich za granicę.

SŁOWA KLUCZOWE: polska mniejszość narodowa na Litwie,
Wilno, suburbanizacja

ABSTRACT

The influence of suburbanization processes in the metropolitan area of Vilnius on the state and condition of the Polish national minority

The paper shows the historical background of the formation of the Polish national minority in the metropolitan region of Vilnius and the changes that are taking place today in this community. Political, social and demographic changes related to the independence of Lithuania and the freedom of migration have caused in the last two decades very significant changes in the ethnic landscape of the metropolitan area of Vilnius, which will have a significant impact on the state of the Polish national minority in Lithuania in the future. These changes consist mainly of the loss of the status of the largest community in some municipalities of Vilnius region and the threat of this process in subsequent municipalities. The main factors leading to this state are the disproportions in wealth between Poles and Lithuanians, a strong stream of migration from Vilnius to the suburbs, and from rural areas abroad.

KEYWORDS: Polish national minority in Lithuania, Vilnius, suburbanization

Polska mniejszość etniczna na terenie obecnej Litwy w procesie swojego kształtowania się była poddana licznym, często przeciwstawnie działającym czynnikom. Wychodząc od czasów tworzenia się powszechnej współczesnej świadomości etnicznej wszystkich grup zamieszkujących obszar byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego czyli – ogólnie rzecz ujmując, od czasów zaborów – czynniki determinujące kierunki rozwoju ilościowego i nabywania własnej identyfikacji narodowej często ulegały zmianom. Jest to skutkiem skomplikowanych procesów politycznych i demograficznych jakim obszar współczesnej Litwy i tereny jej ościennie były poddawane.

Najważniejszymi z nich, w kolejności chronologicznej były: walka z opresyjnym stylem rządów carskich, upowszechnienie szkolnictwa, demokratyzacja relacji społeczno-politycznych i emancypacja, pierwsza wojna światowa, bytność Wileńszczyzny w obrębie państwa polskiego, okupacja sowiecka, litewska i niemiecka podczas drugiej wojny światowej, włączenie Litwy w struktury organizmu sowieckiego oraz odrodzenie państwowe po 1990 roku. Każdy z nich jest silnie złożony i – co może się wydawać paradoksalne w dzisiejszej perspektywy czasowej – każdy

w jakimś stopniu odzwierciedlany jest współcześnie w poglądach i hierarchii wartości poszczególnych grup etnicznych na Litwie.

Najbardziej ogólnie rzecz ujmując, okres od początku krystalizowania się powszechnego nie tylko wśród elit, ale też mas ludności wiejskiej uświadomionego poczucia przynależności do narodu litewskiego do utworzenia w 1918 roku niepodległej Litwy i Polski cechował się zwiększającym się udziałem ludności polskiej w rozległych okolicach Wilna oraz zmniejszaniem udziału Polaków w centralnej Litwie (Kowieńszczyzna) oraz zachodnich regionach kraju (np. Żmudź) (Wakar 1917a, 1917b). Ostateczne ustabilizowanie się granicy polsko-litewskiej w latach 1921-23 dodatkowo nasiliło ten sam proces, ponieważ oprócz naturalnej asymilacji w rejonach o wyraźnej przewadze etnicznej jednej nacji był on teraz wzmacniany przez struktury nacjonalistycznie nastawionych państw. W okresie międzywojenny Wileńszczyzna weszła jako obszar w przeważającej większości polski co przedstawia tabela 1.

Tab. 1. Polacy na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym [w tys.]

Powiaty	1919 r.		1931 r.*	
	Liczba	Udział	Liczba	Udział
M. Wilno	72,4	56,2	128,6	65,9
Wilno**	160,8	87,3	180,5	84,1
Troki**	49,9	53,8		
Święciany	61,9	44,3	68,4	50,1

Źródło: Spis... 1920; Ostateczne... 1920; Eberhardt, 1995, Problematyka... 1997 – zmienione.

* Spis przeprowadzony w Rzeczypospolitej w 1931 r. nie zawierał pytania o narodowość; posłużono się tutaj danymi odnośnie języka ojczystego.

** W 1931 r. większość ziem byłych powiatów wileńskiego i trockiego została połączona w obrębie jednego powiatu trocko-wileńskiego

Samo Wilno, zamieszkane w większości przez Polaków, posiadało liczną mniejszość żydowską (ok. 40%) i niewielki udział ludności rosyjskiej, białoruskiej oraz litewskiej. Biorąc pod uwagę wszystkie spisy i badania ludnościowe przeprowadzone pomiędzy 1916 a 1939 rokiem liczba ludności litewskiej w mieście kształtowała się pomiędzy 1500 a 3000 osób. (Bernsztejn 1919, Drugi Powszechny... 1936, Drugi Powszechny... 1937, Lietuvos gyventojai... brak roku wyd.) W tym okresie całe życie kulturalne przedmieść oraz dalej położonych obszarów wiejskich było nacechowane polskością i nie można mówić o istotnym wpływie innych czynników etnicznych. Jest to okres wzmacniania w miarę jednolitego etnicznie rysu rejonów podmiejskich ze względu na funkcjonowanie w ramach struktur państwa polskiego i likwidowanie pozostałości struktur carskich.

Warunki funkcjonowania ludności Wilna i Wileńszczyzny zaledwie po dwudziestu latach ulegają kolejnej radykalnej zmianie w wyniku II wojny światowej.

Skutkiem działań zachodzących przez sześć wojennych lat (m.in. fizyczna eksterminacja, wywózki do Trzeciej Rzeczy i Związku Sowieckiego, istotny spadek urodzeń) oraz skutkiem procesów wynikających z utworzenia Litwy sowieckiej (m. in. repatriacja do Polski, wywózki w głąb ZSRS i wprowadzenie opresyjnego systemu politycznego) nastąpiła radykalna zmiana w ilości i strukturach polskiego społeczeństwa na Wileńszczyźnie.

Skutkiem strat wojennych oraz zorganizowanej w dwóch falach (1944-46 i 1955-59) repatriacji na teren powojennej Polski liczba ludności narodowości polskiej, która według szacunków liczyła na obecnym terytorium Litwy pod koniec okresu międzywojennego około 410 tys. zmniejszyła się blisko dwukrotnie i według oficjalnych danych spisowych z 1959 roku wynosiła 231 tys. czyli 8% ogółu.

Repatriacja w latach czterdziestych objęła – według różnych szacunków – od 170 do 210 tysięcy osób, przy czym odbyła się nierównomiernie z różnych części Litwy (patrz. Tab. 2). Fakt dysproporcji pomiędzy Wilnem a wiejskimi rejonami kraju był spowodowany odmienną polityką władz sowieckich wobec polskiej inteligencji i chłopstwa. Podczas gdy warstwy wykształcone, szczególnie wrogo nastawione do władz sowieckich miały być w całości przesiedlone do Polski, w rejonach wiejskich utrudniano repatriację aby nie dopuścić do wyjazdu ponad 15% ludności Litwy (w tym prawie całej ludności na wielu obszarach Wileńszczyzny), co doprowadziłoby do ruiny gospodarczej dużych obszarów.

We Wilnie według spisu z 1931 r. na ogólną liczbę 193,3 tys. mieszkańców Polaków było 65,9%, a Żydów 28,2%. Udział pozostałych mniejszości nie przekraczał 4%, przy czym Litwinów było 1413 osób (0,73%). W 1937 r. Wilno liczyło 208,5 tys. mieszkańców. Druga wojna światowa przyniosła katastrofalne zmiany zarówno ilościowe jak i jakościowe dotyczące ludności miasta, przewyższające znacznie zmiany, jakie dokonały się na terenach wiejskich Wileńszczyzny. Do 1944 r. okupanci niemieccy wymordowali prawie całą ludność żydowską. Po powtórnym ustanowieniu władzy sowieckiej doszło do prawie całkowitego wyludnienia miasta w wyniku repatriacji. Ogółem Litwę opuściło 197,2 tys. obywateli polskich, w tym 90,2% Polaków, a z samego Wilna wyjechało aż 107,6 tys. czyli więcej niż ze wszystkich pozostałych terenów, z których repatriowało się 89,5 tys. Zakładając, że udział Polaków w zaludnieniu Wilna w 1937 r. wynosił tyle samo ile podczas spisu w 1931 r. ich liczba przed wybuchem wojny wynosiła ok. 138 tys. W okresie II wojny światowej część tej ludności została poddana fizycznej likwidacji bądź przymusowej migracji (wywozy na roboty, zsyłki na wschód). Żadne źródła nie potwierdzają dużego napływu ludności do miasta w okresie

okupacji. Uprawnione jest więc generalne stwierdzenie, iż zdecydowana większość ludności miasta opuściła je w 1944-1946 r. Oznacza to, że w 1944 r., uwzględniając powyższe straty, we Wilnie było ok. 112 tys. osób. Skoro do Polski wyjechało de facto 107,6 tysięcy, miasto stałoby się wymarłe, co jednak nie przydarzyło się w aż tak drastycznej formie¹. Już od lutego 1945 r. Rada Komisarzy Ludowych Litewskiej SRS opracowała plan mobilizacji ludności w celu zasiedlenia Wilna a już w lipcu akcja okazała się nieskuteczna. Do Wilna sprowadzono jedynie kilkaset osób z kilku powiatów Litwy, które i tak często uciekały do stron rodzinnych zniechęcąc innych do przyjazdu. Niechęć związana była zarówno z bardzo trudnymi warunkami bytowymi w opustoszałym mieście jak i z uprzedzeniami do mieszkającej tam jeszcze ludności polskiej oraz nieznaną języka rosyjskiego, który został wprowadzony na potrzeby zarządzania pozostawionym majątkiem, zwłaszcza przedsiębiorstwami produkcyjnymi. W związku z tym uchwały Rady Komisarzy Ludowych Litewskiej SRS zachęcały do przyjazdu do Wilna mieszkańców innych republik ZSRS. Od 12 VI 1945 r. wolno było wjeżdżać na Litwę ludziom zmobilizowanym na terenie innych republik ZSRR w sposób zorganizowany, a później dopuszczono swobodny wjazd dla wszystkich obywateli Związku Sowieckiego. W latach 40-tych imigranci spoza Litwy stanowili więcej niż dwie trzecie całego strumienia napływu do miasta. Według danych z września 1945 r. w Wilnie było 99,1 tys. mieszkańców, z czego Polacy stanowili 82,7%, Rosjanie – 7,4%, Litwini – 6,9%, Białorusini – 1,3%. Trzy i pół roku później, dwa lata po oficjalnym zakończeniu repatriacji, w końcu 1948 r. w Wilnie mieszkało 160 tys. ludzi z czego Litwini stanowili 37% (Kairiūkštytė, 1993).

Według spisu z 1959 r. w składzie mieszkańców Wilna Litwini stanowili 33,6%, Rosjanie – 29,4%, Polacy – 20,0%, Żydzi – 7,0%, Białorusini – 6,5%, a Ukraińcy – 2,8% (Itogi... 1963). Powyższe dane wyraźnie ukazują ogrom zmian etnicznych które zaszły w Wilnie, oraz wskazują na główne kierunki napływu ludności do miasta. Należy wyraźnie zaznaczyć, iż 20% Polaków, czyli populacja licząca 47,2 tys. to ludność prawie wyłącznie napływowa spoza granic miasta, nie będąca kontynuacją przedwojennej warstwy mieszczańskiej. Wobec braku danych archiwalnych trudno dziś wyznaczyć udział trzech grup ludności polskiej, które ówczesnie składały się na polską społeczność Wilna, a mianowicie najmniej licznych przedwojennych mieszkańców, polskich imigrantów z wiejskich terenów Litwy oraz Polaków przybyłych wraz ze strumieniem migracji z innych republik sowieckich. Pewne poszlaki rzuca tutaj informacja o napływie ludności

---

1 De facto nigdy nie było we Wilnie tylko 4 tys. mieszkańców bo repatriacja była procesem rozłożonym w czasie i równocześnie – od sierpnia 1945 r. – pomalutku rozpoczynał się napływ ludzi z zewnątrz.

z terenów Białorusi. Z przyległych do Litwy okręgów mołodeczańskiego i grodzieńskiego w latach 1946-1958 napłynęło na Litwę 18,7 tys. osób, z których ok. 30% do Wilna. Biorąc pod uwagę, że okręg mołodeczański i grodzieński były zamieszkałe przez Polaków w wysokości ok. 25% z prostego szacunku wynika, iż do Wilna przybyło ok. 1,5 tys. Polaków. W rzeczywistości napływ Polaków był większy, ze względu na fakt, iż większa część migrantów przybywała z pogranicza litewsko białoruskiego, gdzie jak podaje Eberhardt (Przemiany narodowościowe na Białorusi) udział Polaków wynosił blisko 50%. Oznaczałoby to, iż w okresie 1947-1958 z terenów Białorusi przybyło do Wilna ok. 3 tys. Polaków. Dane te jednak należy traktować bardzo szacunkowo, choć wyraźnie wskazują na dominującą rolę Polaków litewskich w zasiedlaniu Wilna w okresie powojennym.

Tab. 2. Liczba repatriantów z Litwy w latach 40-tych.

Rejon repatriacyjny	Liczba zarejestrowanych	Liczba repatriantów wg danych polskich	Liczba repatriantów wg danych litewskich	Liczba pozostałych wg danych litewskich	Odsetek repatriantów wg danych polskich	Odsetek repatriantów wg danych litewskich
m. Wilno	111.341	107.613	89.587	21.754	96,7	80,5
Rzesza	40.990	12.048	12.796	28.191	29,4	31,2
Święciany	10.233	5.412	4.465	5.766	52,9	43,6
Nw.Święciany	4.529	3.362	2.686	1.843	74,2	59,3
Troki	19.107	6.461	5.479	13.628	33,8	28,7
Landwarów	11.798	5.768	5.519	6.274	48,9	46,8
Orany	12.769	1.809	2.399	10.370	14,2	18,8
Druskieniki	4.126	1.010	1.150	2.976	24,5	27,9
Nowa Wilejka	18.701	10.088	9.110	9.591	53,9	48,7
Podbrodzie	15.969	6.502	5.525	10.444	40,7	34,6
Jaszuny	33.522	7.605	7.565	25.957	22,7	22,6
Niemenczyn	28.954	6.293	6.101	22.844	21,7	21,1
Dukszty	13.707	5.582	5.590	8.117	40,7	40,8
Rudziszki	15.188	5.672	5.254	9.930	37,3	34,6
Ignalino	2.661	2.408	1.456	1.505	90,5	54,7
Szumsk	13.147	6.049	3.881	9.266	46,0	29,5
Olkieniki	3.992	836	759	3.233	20,9	19,0
Poniewież	3.752	776	858	2.894	20,7	22,9
Wiłkomierz	2.947	383	238	2.709	13,0	8,1
Kowno	6.953	1.172	612	6.341	16,9	8,8
Kiejdany	4.822	313	120	4.702	6,5	2,5
razem	379.498	197.156	171.158	208.340	52,0	45,1

źródło: Opracowanie własne na podst. Kairiūkštytė, 1992 i 1993

Przeprowadzona w latach 1955-59 druga fala repatriacji objęła w przypadku Litwy jedynie 46 tys. osób i nie miała już charakteru tak wybiórczego przestrzennie jak pierwsza.

Jeszcze przed wybuchem II wojny światowej Wilno było administracyjnie bardzo rozległym miastem i obejmowało teren 105 km² ustępując jedynie Warszawie. W okresie powojennym granice początkowo nie uległy zmianom. W 1950 r. wydzielono z granic Wilna miasto Nową Wilejkę, którą na powrót przyłączono w 1957 r. Kolejnej zmiany dokonano w 1959 r., i Wilno liczyło 142,3 km². W ciągu 15 lat, które minęły od II wojny światowej do spisu w 1959 r. trudno mówić o dużym wpływie ludności miasta na zmianę stosunków etnicznych okolicznych wsi z tej przyczyny, że granice miasta wykraczały daleko poza obręb osadnictwa miejskiego, i to raczej wsie o charakterze całkowicie polskim stawały się ze względu na zmiany administracyjne obszarami formalnie miejskimi.

W kolejnych dekadach granice Wilna ulegały zmianie kilkakrotnie i aktualnie granice miasta obejmują 401 km² co powoduje, że Wilno nadal jest miastem o wybitnie dużym odsetku obszarów o krajobrazie i funkcjach wiejskich oraz leśnych.

Według pierwszego radzieckiego spisu ludności, przeprowadzonego w 1959 r., Litwę zamieszkiwało 231 tys. Polaków, co stanowiło 8% ogółu. Centralna część Wileńszczyzny, mająca przedłużenie ku południowi na terenie rej. orańskiego aż do Druskienik zachowała całkowicie oblicze polskie, a udział ludności polskiej nie uległ znacznemu spadkowi od okresu przedwojennego. W wielu gminach Polacy stanowili prawie 100% mieszkańców. Jądro obszaru stanowiły rej. solecznicki i wileński, gdzie udział ludności polskiej wyniósł odpowiednio 88,7% i 80,3%. W rej. wileńskim (ryc. 1.) zamieszkanym przez 80,3 tys. ludności oprócz Polaków mieszkali w Litwini (6,9%) i Rosjanie (8,9%) oraz niewielka grupa Białorusinów (2,5%). Z osadniczego punktu widzenia rej. wileński dzielił się na dwie wyraźne części. W części na południe od miasta dominowały duże jak na warunki litewskie wsie, mające od kilkudziesięciu do kilkuset mieszkańców, natomiast na północ od Wilna koncentrowały się małe wsie typu rozproszonego i przysiółkowego, często zaludnione przez kilkanaście lub kilka osób.

W rejonie wyróżniały się cztery obszary zamieszkałe w 100% przez Polaków. Centrum największego terytorialnie stanowiły gminy Miedniki i Rukojnie. Kolejny, położony na zachód od Wilna, obejmował większą część gminy Suderwa i zachodni fragment gminy Bujwidziszki. Trzeci stanowił skupisko bardzo drobnych i rozproszonych wsi w gminie Bujwidze i w północnym orszarze gminy Ławaryszki. Ostatni położony był na północ od Wilna na styku gmin Niemenczyn, Podbrzezie i Sużany. Takie rozmieszczenie terenów bez domieszki ludności innych narodowości

uwarunkowane było ich położeniem na obszarach peryferyjnych. Leżały one poza głównymi szlakami komunikacyjnymi z Wilna, a więc również na uboczu procesów osadniczych związanych z rozwojem przestrzennym tkanki miejskiej. W kierunku południowym od miasta rozciągał się duży kompleks kolchozów związanych ze specyficzną produkcją szklarniową, zatrudniający wiele osób przybyłych z zewnątrz. Również na terenie gmin na południe od Wilna znajdowało się kilka inwestycji wpływających bezpośrednio na przemiany etniczne okolicy, a mianowicie kolchoz – kopalnia torfu (w pld. cz. gminy Waka Trocka), duża rozrządowa stacja kolejowa wraz z zapleczem usługowym (styk gmin Czarny Bór, Rudomino, Wojdaty) i osiedle wojskowe (wieś Wołczuny w gminie Czarny Bór). Dodatkowo w gminie Mariampol zachowała się wieś (o tej samej co gmina nazwie), w której rdzenni mieszkańcy zachowali język i kulturę litewską od XIX w., gdzie przez cały okres powojenny istniała litewska szkoła.

Kolejnym ważnym kierunkiem rozwoju osadnictwa był ciąg komunikacyjny z Wilna do Trok i Kowna, gdzie również ludność polska reprezentowana była w mniejszym stopniu niż średnia dla rejonu. W bezpośrednim sąsiedztwie granic miasta (które w 1959 r. obejmowały znacznie mniejszy obszar) znajdowały się liczne tereny rekreacyjne. Procesy osadnicze w ich obrębie, czego przykładem są gminy Niemież, Grygajcie, Ławaryszki, oraz obszary położone w obrębie dzisiejszych granic Wilna, również odznaczały się zmniejszeniem udziału Polaków, na korzyść Litwinów i Rosjan. W niektórych obszarach, zwłaszcza przy granicy z Białorusią, pojawiały się wsie z domieszką, lub nawet przewagą ludności białoruskiej, co szczególnie widoczne jest we wsch. cz. gminy Kowale. Ostatnim obszarem mniejszej dominacji Polaków były wsie leżące u północno-zachodnich granic Wilna w kierunku rejonu szyrwinckiego. Szczególnie dotyczyło to obszaru gmin Awieżenie i Mejszagoła, oraz wschodniego fragmentu gminy Podbrzezie. Na tym obszarze wyjątkowo duży był udział ludności rosyjskiej na wsi, sięgający kilku procent. Ten obszar był najbardziej wymieszany etnicznie. Reprezentowani tam byli obok Polaków i Rosjan także Białorusini, Litwini, a nawet Ukraińcy. Najwyższy udział Polaków zaznaczył się w gminie Rukojnie (98,1%), najniższy zaś w gminie Mejszagoła (66,1%). Na obszarze rej. wileńskiego znajdowało się jedno miasto Niemenczyn, liczące 2081 mieszkańców, nie tworzące więc strefy oddziaływania miejskiego. Polacy stanowili w nim 51,5% ludności, a drugą grupę pod względem liczebności tworzyli Rosjanie.

Według ostatniego przeprowadzonego w Związku Sowieckim w 1989 r. spisu ludności na Litwie było 258 tys. Polaków. Skupiali się oni prawie wyłącznie we wschodniej części kraju, w pasie, który przed II wojną światową wchodził w skład II Rzeczypospolitej. Obszar zwartego polskiego osadnictwa obejmował zdecydowaną większość rejonu solecznickiego

oraz wschodni fragment rejonu wileńskiego, z „wyspą” w gminie Suderwa położoną na zachód od Wilna. Obszar, w którym Polacy stanowili ponad 75% ludności, w całości leżał wzdłuż granicy z Białorusią (obszary wiejskie). Okolice Wilna nadal cechowała przewaga Polaków, jednak z dużą domieszką ludności litewskiej i rosyjskiej, przekraczającej łącznie niekiedy 50% zaludnienia, szczególnie w pierścieniu otaczającym miasto od południowego zachodu przez zachód aż do północnego zachodu. (Patrz ryc. 2) (Vsiesojuznaja..., 1989 metų... 1990)

W obrębie zwartej polskiej obszar etnicznej największy wpływ ludności niepolskiej uwidocznił się w gminach leżących na południe od Wilna. Stan ten był wynikiem pogłębienia się tendencji zaznaczających się już podczas spisu z 1959 r. Ich podłożem było kilka procesów. Głównym był napływ dużej ilości ludności, do tego obszaru na skutek dynamicznie rozwijających się nowych funkcji, m. in. ogrodniczych i sadowniczych, transportowych oraz również militarnych. Z tej racji obszar ulegał szybkiej urbanizacji stając się najlepiej wykształconą strefą podmiejską Wilna i już w latach 80-tych. był już tradycyjnym terenem osadnictwa ludności miejskiej.

Cechą charakterystyczną dla osadnictwa wiejskiego Litwy był systematyczny spadek liczby ludności, powodowany intensywnym, zachodzącym przez cały okres radziecki zjawiskiem migracji do miast (Długosz, 1980; Haydukiewicz, *Obszary...* 2000). Temu największemu strumieniowi migracji towarzyszył mniejszy, skierowany do wybranych wsi, które stały się centrami większych kolchozów. Były one dodatkowymi centrami absorpcji, powodującymi spadek zaludnienia okolicznych mniejszych wsi. Historyczne ukształtowanie rozplanowania wsi litewskich, wśród których dominowały małe ludnościowo, wybitnie rozproszone w młodogłacjalnym krajobrazie jednostki, spowodowało szczególnie mocny regres demograficzny towarzyszący zmianom gospodarczym w latach dominacji systemu radzieckiego. Pomiędzy 1959 a 1989 r. z przyczyn wyludnienia uległo administracyjnej likwidacji ok. 10% jednostek najniższego szczebla – wsi. Proces ten postępował na terenie całego kraju, choć niewiele większym jego natężeniem cechowała się Wileńszczyzna, ze względu na posiadanie dużej ilości wybitnie małych wsi, liczących poniżej 10 osób. Reasumując, choć na całym obszarze wiejskim Litwy liczba ludności uległa zmniejszeniu, o na obszarze gmin sąsiadujących z Wilnem sytuacja nie była. W niektórych gminach wzrost ludności był widoczny, a przy analizie pojedynczych wsi można wskazać takie, które z małych przysiółków rozrosły się do postaci dużych jak na warunki Wileńszczyzny wsi.

Rejon wileński w 1989 r. zamieszkały był przez 94,1 tys. osób co oznacza zmianę na przestrzeni trzydziestu lat o 14 tysięcy czyli średni roczny przyrost o wartości 470 osób. Stracił on oblicze całkowicie polskie, gdyż

skurczyły się w nim obszary, w którym wsie zamieszkane były w 100% przez Polaków. Pozostały one w szczątkowej formie na pograniczu gmin Suderwa i Dukszty, gmin Podbrzezie i Sużany oraz w układzie skupisk najmniejszych wsi, liczących do 10 osób, w gminach Bujwidze i Ławaryszki. (Patrz ryc. 2) Wszystkie wymienione obszary, a zwłaszcza trzy ostatnie, leżały w oddaleniu od Wilna, poza jego bezpośrednią strefą podmiejską i na uboczu od głównych szlaków komunikacyjnych wiodących z Wilna do większych lub średnich miast kraju. Były to tereny typowo rolnicze. Z obszaru gminy Suderwa istniała wahadłowa migracja do Wilna, oraz zaczęła się tu tworzyć już w ostatnich latach czasów sowieckich strefa budownictwa nowych domów bogatych mieszkańców miasta, którzy przeprowadzali się do spokojnych terenów wiejskich. Na pozostałych obszarach właściwie nie zachodził proces nowego osadnictwa, i minimalne były codzienne dojazdy do miasta, co wynikało głównie z dużej biedy lokalnych pokolchozowych społeczności.

Wokół Wilna poszerzył się pierścień mniejszego udziału ludności Polskiej w zaludnieniu (średnio między 25 a 75%), który był szczególnie zauważalny w gminach Waka Trocka, Wojdaty, Czarny Bór i Bezdany, oraz w graniczących z miastem fragmentach gmin Awieżenie, Bujwidziszki, Rzesza, Grygajcie i Niemież. Obszar ten ku południowi obejmował także większą część gminy Mariampol. Wyraźnie zaznaczył się pasmowy układ niepolskiego osadnictwa przebiegający promieniście wzdłuż czterech głównych ciągów komunikacyjnych z Wilna w kierunku: na południe do Solecznik i dalej na Białoruś, na południowy-zachód do Landwarowa, Trok oraz Kowna, na północny-zachód przez Mejszagołę do Wilkomierza i Poniewieża zlewający się z drogą biegnącą ku Malatom i Ucianie oraz na północny-wschód przez Niemenczyn ku Święcianom, Ignalinie i dalej na Łotwę. Jedynie ważny ciąg komunikacyjny w kierunku wschodnim nie wykształcił takiego klina osadniczego wkraczającego w polskie terytorium etniczne.

Warto zaznaczyć, iż w stosunku do 1959 r. zmniejszyła się ilość wsi o najniższym udziale ludności polskiej, poniżej 25%. Podczas gdy w 1959 r. było ich 55, to 30 lat później jedynie 23. Wynikało to głównie z faktu, że obszary, w których w latach 50. funkcjonowały już duże kołchozy, które przechodziły szybszą i bardziej brutalną russyfikację, wpływającą na zatajanie prawdziwej przynależności etnicznej. We wsiach, w których w 1959 r. zanotowano bardzo niski udział Polaków, większą część mieszkańców stanowili nie Litwini, lecz Rosjanie, Białorusini, czasami z domieszką Ukraińców. Sytuacja taka zachodziła nawet na północny-zachód od Wilna, które to tereny leżały w oddaleniu od zachodniego etnicznego pogranicza białoruskiego.

Większość społeczno-gospodarczych trendów istniejących do okresu upadku ZSRS uległo zanikowi bądź głębokiej modyfikacji po 1990 roku

wraz z odbudową niepodległej Litwy. Do najistotniejszych procesów lat 90-tych i XX wieku należy postępująca depopulacja wiejskich obszarów Litwy, szybkie tworzenie się szerokiej strefy podmiejskiej wokół Wilna, Kowna i Kłajpedy oraz zachodzący przyspieszony proces przemian etnicznych na niekorzyść wszystkich mniejszości narodowych. Ogólna liczba mieszkańców zmniejszyła się z 3,70 mln. w 1991 r. do 2,79 tys. pod koniec 2018 r. czyli o około 25% (co daje bardzo wysoki ubytek rzeczywisty 9,1‰ rocznie). Proces depopulacji zachodził wolniej w latach 90-tych niż obecnie, zwłaszcza po włączeniu Litwy w struktury Unii Europejskiej. Postępujące starzenie demograficzne społeczeństwa także przyczynia się do przyspieszenia tempa ubytku ludnościowego przez wzrost wskaźnika zgonów w stosunku do urodzeń (www.stat.gov.lt).

Rycina nr 3 przedstawia tempo przemian ludności według starostw² pomiędzy danymi spisowymi z lat 2001 i 2011. Pomimo ubytku ludności pomiędzy tymi spisami o 406 tys. (3,460 mln w 2001 r. i 3,054 mln w 2011 r.) czyli o 11,7% niektóre starostwa Litwy notują wzrost zaludnienia. Było ich tylko 45 na ogólną liczbę 546 czyli 8%. Rozkładają się one wyłącznie w obszarach metropolitalnych Wilna oraz Kowna i Kłajpedy, z przewagą obszarów silnego wzrostu (powyżej 20%) na przedmieściach Wilna. Wszystkie te podwileńskie starostwa (a także trzy położone w obrębie Wilna: Werki, Poszyłajcie i Zameczek) cechuje nie tylko dodatnie saldo migracji wewnętrznych ale i odpływ zagraniczny. Jest to dowodem na kluczowość czynnika migracji z Wilna na wzrost zaludnienia tych starostw. Wilno wykształca aktualnie silną nowoczesną strefę migracji wahałowych. Niestety litewskie dane spisowe dotyczące struktury etnicznej i języka ojczystego ze względu na ograniczenia spowodowane prawem ogólnoeuropejskim i krajowym chroniącym tak zwane dane wrażliwe nie są publikowane dla jednostek mniejszych niż samorządy, czyli istnieją w przestrzeni naukowej jedynie dla rejonu wileńskiego i miasta Wilna. Jednak uwzględniając poniżej przytoczone dane można wnioskować o kierunku i tempie wpływu migracji wykształcających obszar metropolitalny Wilna na status ludności polskiej.

Pomiędzy 2001 a 2011 r. liczba ludności rejonu wileńskiego wzrosła z 88,5 tys. do 95,3 tys., a struktura etniczna zmieniła się jak ukazano w tab. 3.

Tempo przemian etnicznych w rejonie wileńskim w okresie między-spisowym było bardzo szybkie w porównaniu do okresu sowieckiego i lat 90-tych XX wieku. W ciągu dziesięciu lat nie zaszły żadne zmiany społeczne, które skutkowałyby zmianą identyfikacji etnicznej wśród znacznej liczby Polaków, jednak wielki strumień Litwinów, którzy napłynęli jako

---

2 Aktualnie litewskie gminy noszą nazwę starostw (lit. seniūnija).

nowi osadnicy jest pierwszym masowym czynnikiem szybko zmieniającym obraz etniczny regionu. Choć ludności w rejonie wileńskim przybyło prawie 7 tys. to liczba Litwinów zwiększyła się o 11 tys. Wykluczając masową lituanizację (żadne litewskie badania socjologiczne ani badania terenowe autora tego faktu nie potwierdzają) należy wskazać na odpływ autochtonicznej wiejskiej ludności (w związku z tym przeważnie pochodzenia polskiego) zarówno do Wilna jak i za granicę przy silnej migracji bogatszych mieszkańców miasta na jego obrzeża i przedmieścia. Skład etniczny Wilna, w którym Litwini w omawianym okresie międzypisowym stanowili około 60% mieszkańców może sugerować, że około 40% migrantów do sąsiadujących z miastem gmin powinno być innej narodowości. Jednak dane statystyczne ukazujące słabsze wykształcenie, niższy standard życia oraz większy poziom bezrobocia wśród mniejszości narodowych, a zwłaszcza Polaków i Białorusinów oraz badania terenowe autora wskazują, iż strumień migracji na przedmieścia jest wybitnie selektywny i dotyczy Litwinów w znacznie wyższym odsetku niż reprezentują oni we Wilnie.

Po 2011 r. migracje wewnętrzne dla regionu wileńskiego utrzymują się co najmniej na analogicznie wysokim poziomie, w niektórych latach przewyższając strumień napływu z pierwszej dekady. W latach 2014-18 średni roczny strumień migracji do rejonu wileńskiego wynosił 4 tys. rocznie (<https://osp.stat.gov.lt/gyventoju-migracija>).

Należy uwzględnić, że osoby napływające do rejonu wileńskiego lokują się jedynie w wybranych starostwach, tych położonych bliżej granic miasta, lepiej skomunikowanych oraz bardziej atrakcyjnych do zamieszkania pod względem infrastruktury oraz krajobrazu. Jak ukazuje rycina nr 3 aktualnie najsilniej rozbudowującą się częścią strefy podmiejskiej są starostwa położone na północ i północny zachód od miasta. Także starostwa leżące w północno-wschodniej części Wilna cieszą się dodatnim saldem migracji. Drugim miejscem docelowym jest pas starostw na wschód od Wilna, a jedynie obszar południowy jest mniej popularny. Aktualna mała atrakcyjność obszarów południowych wynika to przede wszystkim z dużego nasycenia funkcjami transportowymi (lotnisko, rozległa sieć kolejowa, węzły komunikacji drogowej) oraz z istnienia na tym obszarze obszarów zabudowy podmiejskiej z lat 80-tych, które dziś nie stanowią atrakcyjnego sąsiedztwa.

Z racji poniżej ukazanych szybkich zmian demograficznych i etnicznych dane spisowe z 1989 roku należy w dużej mierze traktować jako historyczne tło wyjściowe dla współczesnych badań terenowych. W dwóch turach, w latach 2004 – 06 oraz 2016 – 18 przeprowadzono badania terenowe polegające na realizacji 316 wywiadów mających formę luźnej kontrolowanej rozmowy, która miała wskazać poglądy miejscowej ludności na

zmiany społeczno – ekonomiczne zachodzące w XX wieku na terenach podmiejskich Wilna.

Tab. 3. Skład etniczny Wilna i rejonu wileńskiego według najnowszych spisów

spis 2011	ogółem	Litwini	Polacy	Rosjanie	Białorusini	Ukraińcy	niekaszane
Wilno	535631	338758	88408	63991	18924	5338	13432
rej. wileński	95348	30967	49648	7638	3982	623	1627
Wilno [%]	100	63,2	16,5	11,9	3,5	1,0	2,5
rej. wileński [%]	100	32,4	52,1	8,0	4,2	0,7	1,7
spis 2001							
Wilno	553904	318510	104446	77698	22555	7159	15494
rej. wileński	88586	19855	54322	7430	3869	619	1765
Wilno [%]	100	57,5	18,9	14,0	4,1	1,3	2,8
rej. wileński [%]	100	22,4	61,3	8,4	4,4	0,7	2,0

Źródło: opracowanie własne na podst. https://osp.stat.gov.lt/plik:Gyventojai_pagal_tautuobe_savivaldybese

Do badań wybrano wsie z dwóch obszarów różniących się skalą migracji z Wilna i tempem urbanizacji, które nazwano południowowileńskim i północnowileńskim. Obszar południowowileński składa się z ośmiu wsi ukazanych w tab. 4, a skład etniczny gmin w których leżą ukazuje tab. 5.

Tab. 4. Skład etniczny obszaru południowowileńskiego

obszar	skład etniczny w 1989 r. [w %]			
	Polacy	Litwini	Rosjanie	inni
obszar południowowileński	45,6	36,1	10,7	7,6
gm. Czarny Bór	35,9	48,8	8,9	6,4
gm. Mariampol	74,3	13,3	8,6	3,8
gm. Wojdaty	49,5	32,7	9,2	8,6

Źródło: opracowanie własne na podst. archiwalnych i rękopiśmiennych wyników spisów

Tab. 5. Sytuacja etniczna we wsiach obszaru południowowileńskiego

	1959			1989			2011	zmiana liczby ludn. pomiędzy 1989-2011 gdzie 1989 = 100
	liczba ludn.	Polacy [w %]	Litwini [w %]	liczba ludn.	Polacy [w %]	Litwini [w %]	liczba ludn.	
Czarny Bór	1307	68,8	12,4	2123	48,4	32,0	1744	82
Mereszlany	231	97,0	0,9	195	97,4	2,6	141	72
Pogiry	139	86,3	2,9	3780	34,3	47,8	3451	91
Porudomino	284	79,6	6,7	461	80,0	7,4	427	93
Predciczka	85	1,2	0,0	30	100,0	0,0	127	423
Słomianka	114	89,5	6,1	99	86,9	7,1	99	100
Wojdaty	737	89,6	4,9	1293	48,1	29,3	1268	98
Wólczuny ³	80	36,3	5,0	80	70,0	1,3	1874	2343

Źródło: opracowanie własne na podst. archiwalnych i rękopiśmiennych wyników spisów

W rejonie intensywniejszej migracji wyodrębniono obszar północno-wileński z 24 wsiami, które wraz z najbliższą okolicą scharakteryzowane są w tabelach 6 oraz 7.

Wsie obszaru południowego pomiędzy 1989 a 2011 rokiem nie zwiększyły swego zaludnienia, co jednak nie oddaje w pełni rzeczywistości, gdyż po 1991 roku ubyło z nich około 1000 osób, głównie Rosjan, którzy mieli zatrudnienie w rozwiniętych usługach transportowych regionu lub byli żołnierzami, gdyż w rejonie Wólczunów stacjonowały oddziały sowieckie. Późniejszy, szczególnie z XX wieku, napływ mieszkańców Wilna zdołał jedynie prawie zrównoważyć ujemne saldo migracji początkowo do Rosji, w następnych dekadach do krajów zachodnich Unii Europejskiej. Zupełnie odmiennie kształtuje się sytuacja we wsiach obszaru północnego, które można wyraźnie podzielić na dwie grupy. Mniejszą stanowią wsie nacechowane spadkiem ludności. Są one najczęściej, choć nie zawsze, stosunkowo małe. Leżą poza głównymi szlakami komunikacyjnymi. Pozostałe wsie cechuje silny nawet kilkukrotny wzrost między 1989 a 2011 r. Wzrost jest zjawiskiem towarzyszącym czasom niepodległości Litwy, wcześniej – w okresie sowieckim – tylko dwie wsie wyraźnie

3 Należy nadmienić, iż w 1989 r. pod tą nazwą figurowały dwie jednostki osadnicze. Jedna, w której wykonano rozmowy, była wsią mniejszą, leżącą w obrębie gminy Czarny Bór. Druga, licząca aż 1319 osób, w tym tylko 37% Polaków leżała na terenie gminy Rudomino i w czasach sowieckich posiadała oficjalny status wsi – stacji kolejowej. Faktycznie wyrosła ona w 2 poł. XX w. w związku z obsługą węzła kolejowego. W roku 2011 liczba ludności odnosi się do obu części.

zwiększyły swój potencjał ludnościowy. Były to Awizenie, gdzie ulokowano centrum administracyjne i kolchoźnicze oraz Wielka Rzesza, którą wydzielono administracyjnie i rozwinięto na takich samych podstawach jak Awizenie. To właśnie ten obszar północny jest najatrakcyjniejszym centrum osadniczym dla mieszkańców Wilna. Wsie badanego obszaru rozproszone są w 5 gminach (tab. 6). Według wywiadów przeprowadzonych 24 wsiach obraz etniczny jest aktualnie dosyć mocno zmieniony. Podczas wywiadów we wsiach gminy Suderwa oraz sąsiednich starano się wywnioskować szacunkowo proporcje pomiędzy liczbą Polaków i Litwinów. Według ostrożnych szacunków gmina Suderwa mająca 90% udziału ludności polskiej pod koniec lat 80-tych aktualnie ma oblicze bardzo mieszane polsko – litewskie, choć nadal z niewielką przewagą Polaków. Wsie obszaru północnego dywersyfikują się silnie krajobrazowo, gdyż Litwini zamieszkują przede wszystkim w nowych osiedlach czy skupiskach domów, a stosunkowo rzadziej w pojedynczych nowych domostwach. Polacy zaś skupiają się w starych, tradycyjnie ukształtowanych częściach wsi, pełniących nadal w częściowo funkcje rolnicze.

Tab. 6. Skład etniczny obszaru północnowileńskiego

obszar	skład etniczny w 1989 r. [w %]			
	Polacy	Litwini	Rosjanie	inni
obszar północnowileński	60,9	24,9	9,3	4,9
gm. Awizenie	56,9	29,0	8,6	5,5
gm. Dukszty	72,7	7,8	16,5	3,0
gm. Mejszagoła	56,0	23,5	15,9	4,6
gm. Rzesza	70,2	12,3	11,6	5,9
gm. Suderwa	90,2	6,5	1,6	1,7

Źródło: opracowanie własne na podst. archiwalnych i rękopiśmiennych wyników spisów

Tab. 7. Sytuacja etniczna we wsiach obszaru północnowileńskiego

	1959			1989			2011	zmiana liczby ludn. pomiędzy 1989-2011 gdzie 1989 = 100
	liczba ludn.	Polacy [w %]	Litwini [w %]	liczba ludn.	Polacy [w %]	Litwini [w %]	liczba ludn.	
Awżenie	153	59,5	27,5	1174	54,3	28,2	2125	181
Bondary	119	58,0	7,6	212	55,2	24,1	764	360
Brynkiszeki	78	79,5	0,0	46	89,1	0,0	330	717
Galina (Galina)	82	73,2	19,5	70	37,1	18,6	81	116
Grykienie	122	100,0	0,0	77	98,7	0,0	245	318
Gudele	63	76,2	3,2	145	72,4	13,8	183	126
Izabelin	26	100,0	0,0	24	100,0	0,0	22	92
Kaliny	42	40,5	9,5	59	37,3	27,1	69	117
Krzyżówka	51	92,2	7,8	21	100,0	0,0	14	67
Ławryniszeki	15	53,3	0,0	10	100,0	0,0	12	120
Mała Rzesza	11	81,8	0,0	9	100,0	0,0	41	456
Małe Gulbiny	213	83,6	1,4	141	58,9	23,4	Wilno	---
Minciszki	35	88,6	0,0	13	100,0	0,0	12	92
Pikuciszki	176	97,7	0,0	186	84,4	5,9	207	111
Puciszki	72	93,1	2,8	71	98,6	0,0	46	65
Rzesza	174	17,8	71,3	418	18,4	68,2	1234	295
Soldenia	38	94,7	2,6	26	76,9	7,7	179	688
Suderwa	84	86,9	3,6	397	77,1	16,6	523	132
Szwedy	133	100,0	0,0	13	92,3	7,7	34	262
Wlk. Gulbiny	198	98,5	1,0	198	81,3	12,1	149	75
Wlk. Rzesza	0	-----	-----	455	63,3	22,4	2520	554
Zabłocie	91	94,5	0,0	54	75,9	1,9	143	265
Zadworańce	24	75,0	25,0	4	75,0	0,0	6	150
Zajeziery	48	97,9	0,0	22	100,0	0,0	22	100

Źródło: opracowanie własne na podst. archiwalnych i rękopiśmiennych wyników spisów

Właściwie wszyscy respondenci zwracali uwagę na postępujące mieszanie etniczne okolicy ich zamieszkania, na postępującą lituanizację nie tylko poprzez mass-media, rzadziej szkoły, ale przede wszystkim poprzez pojawianie się nowych mieszkańców, prawie wyłącznie narodowości litewskiej. Poniżej przedstawiono przykłady odpowiedzi reprezentatywne dla omawianych zagadnień.

W okolicach Wilna szczególnie drażliwą kwestią, bolesną dla biednych mieszkańców wsi, jest bardzo nieuporządkowana własność ziemi. Istnieje silny opór polityczny i administracyjny przed oddawaniem ziemi na terenach podwileńskich, bo oznaczałoby to przejście większej jej części w ręce polskie. Postępująca zabudowa terenów miasta i przedmieść, odbywająca się na podstawie doraźnych aktów prawnych, często sprzecznych ze sobą, a nieraz i bez uporządkowanej własności gruntów dodatkowo utrudnia przyszłe rozwiązanie problemów. Uznanie praw ludności miejscowej oznaczałoby potencjalnie bardzo duże odszkodowania za obiekty wybudowane już w czasach poradzieckich⁴.

Od 1992 nie oddają nam tej ziemi bo poszła pod miasto. I sprzedają ją po piętnaście setek [arów]. Kto tam i bierze pieniądze [łapówki] to nie wiem. Z całej Litwy do Wilna zjechawszy, pierewod⁵ robią, naszą ziemię zabierają, a nam podwileńskim dają na końcu [w znaczeniu czasowym], na 30 km wkoło miasta [w oddaleniu od miasta] (Sołdenia, Polak),

My czekamy ciągle na ziemię, bo naszą miedzę zabudowawszy w 1992, a jeszcze nie dają. (...) Po otrzymaniu ziemi to dużo kto sprzedaje, bo na wsi to bieda, sam nie zrobisz, a pieniędzy trzeba. Mer rejonu w 1992 wydzielił działki i bardzo dużo Litwinów z Wilna się buduje” (Wielka Rzesza, Polak),

W Gudelach też w 1994 czy 95 wzięli wielki kawał ziemi, 5 hektarów, podzielili na działki. Już tak i dróżki robili, i światło, ale miejscowi ruszyli z widłami. Awantura była, w lesie nawet wojsko strzelało. I przestali tam budować (Wielka Rzesza, Polak).

Budują raczej Litwini, im ziemię dają, oni zagarniają ziemię tutaj (Małe Gulbiny, Polak).

Większość respondentów na różne sposoby zaznaczała swą fatalną sytuację ekonomiczną, wyraźnie sygnalizując, że wraz ze zmianą systemu ekonomicznego uległa ona pogorszeniu. Wypowiedzi te dotyczą w jednakowym stopniu respondentów wszystkich narodowości, chociaż jedynie wśród Polaków pojawiły się informacje wiążące ich złą sytuację

---

4 Wcześniej wybudowane obiekty, w systemie gdzie cała ziemia była własnością państwową, dziś nie mogą ulegać likwidacji, problem więc mogą rozwiązać jedynie przydziały ziemi w innych miejscach, nadawane byłym właścicielom. Proces ten również napotyka problemy na Wileńszczyźnie, a wraz z niechętnie przyznawanymi rekompensatami w postaci gruntów, nasila się proces wydzielania takich działek w dużych odległościach od Wilna.

5 Rusycyzm, oznaczający „przekład”, w tym terminie użyty jako „zamiana”, o zabarwieniu negatywnym. Termin zbliżony do modnego ostatnio w slangowym języku polskim pojęcia „przekręt”.

ekonomiczną z niemożliwością jej poprawy przez zablokowanie procesu reprivatyzacji ziemi. Bardzo duża część respondentów ograniczała się do biernego narzekania na brak pracy związany z upadkiem zakładów w miastach oraz całkowitym upadkiem gospodarki kolektywnej na wsi. Dużą część respondentów stanowili emeryci, którzy ulegli szczególnej pauperyzacji od 1990 r. Ludzie mieszkający w większym oddaleniu od Wilna i Kowna wręcz twierdzili, że praca, jaką mogliby wykonywać w mieście przyniosłaby im równe, bądź niewiele większe zyski od kosztów transportu. W niniejszym fragmencie uwzględniono tylko kilka wypowiedzi, które pojawiły się wśród wszystkich rozmów, pokazujące relacje pomiędzy przynależnością etniczną a kwestią pracy i utrzymania. Problem ten nie jest wielkiej rangi, choć uciążliwością jest konieczność zdawania egzaminów państwowych z języka dla szerokiej grupy pracowników.

Polakom i Ruskim trudniej dostać pracę (Awżenie, Polak),

W szkole to tego co w kotłach palił to głuchym zapisali w dokumentach, żeby on pracować mógł (Ławryniszki, Polak),

Jak nie znasz litewskiego to dobrej pracy nie dostajesz (Wielkie Gulbiny, Polak).

Ważnym aspektem relacji w ramach lokalnych społeczności jest ruch budowlany oraz ruch na rynku nieruchomości.

W ciągu ostatnich 5 – 6 lat powstało całe duże osiedle willi, gdzie mieszkają mieszkańcy Wilna (Suderwa, Polak),

U nas coraz mniej miejscowych. Ze wszystkich stron tu przyjechali do mieszkania jak nas włączywszy do Wilna. A dziś powstaje dużo nowych domów. Wszyscy tutaj nowi są Litwinami (Małe Gulbiny, Polak).

Powstawanie nowych obszarów zabudowy dotyczy większości wsi obszaru północnowileńskiego, oraz tylko części wsi obszaru południowowileńskiego. Obszar południowy nie przyciąga intensywnego ruchu budowlanego w jego dużych wsiach (Czarny Bór, Pogiry), gdyż są one już właściwie włączone w tkankę miejską. Ruch ten odbywa się bardziej na południe od nich, na terenach wolnych od zabudowy.

Zawsze była to wieś letniskowa, także przed wojną. Wyrosła bo było blisko miasta i łatwy dojazd a okolice piękne. Dziś to już bardzo duża wieś, i mało kto tu kupuje mieszkania, bo ceny mieszkań podobne jak w Wilnie. Teraz to w Miszkiniach działki, ale chyba tam zameldowane [ludzie zameldowani] (Czarny Bór).

Na Litwie, w okolicach większych miast istnieje specyficzne pojęcie działek, bądź ogrodów działkowych. Na skutek pauperyzacji znacznej części społeczeństwa, wiele osób zmuszone było sprzedać mieszkania w mieście, bądź wymienić na działki. Dziś część z nich, z wybudowanymi niejednokrotnie nielegalnie domkami – altanami gromadzi na stałe sporą grupę ludzi. Z reguły są oni nie zameldowani. Jeśli uda się przekwalifikować teren urzędowo na mieszkalny, domy te otrzymują adresy a mieszkańcy mogą zostać zameldowani.

Tam teraz działki i domy budują. I w okolicy działki (Słomianka, Polak),

Tu w okolicy dużo teraz przyjezdne w lata teraz obecnie budują (Wojdanty, Polak),

Masowo miastowe nie budują się, ale coraz więcej kupują tutaj. Tylko patrzeć jak i u nas będą budować nowe rejony [dzielnice] (Porudomino, Polak).

We wsiach na południe od Porudominy nie zaznacza się już ruch budowlany ani masowe kupowanie nieruchomości.

Większy od kierunku południowego rozwój tkanki podmiejskiej odbywa się w kierunku zachodnim i północnym. Obejmuje znaczną część obszaru północnowileńskiego:

Tutaj to całkiem nowa wieś nastąpiła. W 80-te lata jak naczali budować tak i dalej robią. Stara część wsi o tam, przy drodze. A nowa to bliżej szosy [przelotowej]. Wszystkie takie duże i ładne budują. Nie wiedzieć skąd tyle pieniędzy u nich (Rzesza, Polak),

Litwini to najechali pod koniec sowietów albo i teraz jeszcze silniej jechawszy. W Tarandzie, Giełozy i tu. Z całej Litwy, teraz nawet z Dzukiji [Litwa Pd.] i Żemajtiji [Żmudź] (Awizienie, Polak),

My tutaj przyjechaliśmy 15 lat temu, postawiliśmy dom. Tutaj cicho, spokojnie. Miasto mamy na wsi (Wielka Rzesza, Litwin),

Dawniej to tu wieś była, teraz teren włączony do Wilna. Jak taksówkę wyzwiesz to i tu przyjedzie. I teraz coraz więcej Litwini się budują, choć chałupy stare to polskie (Małe Gulbiny, Polak),

Tu raczej same stare domy. Ale przy początku [wsi] w Pikuciszkach to w ostatnie lata 3 chałupy budują nowe, a kilka już stoi. Nowe to Litwini budują dwa, a jeden przez pół Polak i Litwin. Ale on teraz pieniędzy coś nie ma i przerwał [budowę] (Pikuciszki, Polak),

Więcej Litwinów to tutaj kupuje domy, mało budują, choć są i takie (Suderwa, Polak).

Ekspansja demograficzna Wilna odbywa się na kilka sposobów. Głównym jest budowanie nowych luksusowych osiedli oraz indywidualne inwestycje bogatych mieszkańców miasta. To właśnie ta ludność, jako bogata, ekspansywna, lepiej wykształcona, jest głównym czynnikiem depolonizacji okolicy. Korzysta ona coraz chętniej z usług świadczonych na miejscu, często jest także ich twórcą. Zdecydowanie rzadziej zauważa się powstawanie nowych podmiotów działalności gospodarczej tworzonych przez zasiedziałyłch mieszkańców wsi – z reguły tworzą je ludzie przyjezdni. Drugim, najnowszym na terenach podwileńskich, trendem osadniczym jest budowanie kompleksów osiedli mieszkaniowych o różnym, z reguły wysokim standardzie, tworzących swoiste enklawy, których mieszkańcy w najmniejszym stopniu kontaktują się z pozostałym mieszkańcami okolicy – większość aktywności zawodowej i prywatnej realizują w Wilnie. Trzecim rodzajem ekspansji jest silny rozrost funkcji mieszkalnej w dawnych ogródkach działkowych. Skupiają one ludność biedną, a czasem nawet także osoby patologiczne, np. pijaków czy narkomanów. Część z takich terenów ulega przekształceniu prawnemu w tereny przeznaczone pod zabudowę i domki letniskowe zyskują usankcjonowanie jako zabudowa mieszkalna, choć często nie spełniają one podstawowych wymogów technicznych. W ostatnich latach zauważa się zamieszkiwanie ogrodów działkowych w odległości nawet kilkunastu kilometrów od granic miasta. Czwartym strumieniem migracji, najmniejszym, jest napływ ludzi spoza Wilna, najczęściej z innych dużych miast Litwy. Są to z reguły ludzie wykształceni, dużo zarabiający, którzy sprowadzają się do Wilna w celu podjęcia wykwalifikowanej pracy. Duża część z nich inwestuje od razu w domy na atrakcyjnych terenach przedmieść.

Najnowszym przejawem suburbanizacji i ekspansji miasta, sięgającym zarazem daleko od granic Wilna, nawet do 50 km, jest wykup starych domów z przeznaczeniem na cele rekreacyjno-letniskowe. Ten przejaw działalności ludności miejskiej jest ściśle ukierunkowany geograficznie do rejonów atrakcyjnych krajobrazowo i turystycznie. Dotyczy on zarówno inwestycji w północnej części miasta Wilna, w okolicy m.in. Zielonych jezior, Małych i Wielkich Gulbinów, ale i atrakcyjnych pojezierzy leżących na północ i południowy zachód w znacznie większym od miasta. Zjawisko to najsilniej zaznacza się poza południowowileńskim i północnowileńskim obszarem badań uwzględnionym w niniejszym opracowaniu, w bezpośrednim sąsiedztwie Wilna występuje głównie w północnej, leśnej części miasta i przedmieść.

Teraz [tu] nie budują. Kupują place, często ze starymi domami i remontują, albo i całkiem nowe tam robią – ludzie z miast (Wysoki Dwór, Polak),

Kupują domy na lato, głównie na wioskach (W, Tatar),

Przyjezdne nad jeziorami budują (Pietraszyszki, Polak),

Wszystkich to z 18 domów, ale w 5 już letniska porobili ludzie z Wilna i nie tylko (Mackanciszki, nieokreślony),

Miejscowi troszkę tylko budują, częściej bywa, że z miasta kupują, ale raczej nad jeziorami [a nie w samych Janiszkach] (Janiszki, Polak),

Z Wilna, ale i od Kowna kupują stare domy, robią letniskowe nad jeziorem (Janiszki, Polak),

Tam teraz kupują ludzie z Wilna stare domy na lato (Orniany, Polak),

My kupiliśmy tutaj dom w 1998, ja więcej tutaj przebywam, remontuję. A żona i dzieci to jak tylko wolne mają to przyjeżdżają (Mieleniszki, Litwin).

Ten jednak model nie wpływa na razie zasadniczo na zmianę składu etnicznego okolicy a czasowo przebywający Litwini nie są elementem kształtującym relacje przestrzenne.

Podsumowanie

W świetle danych statystycznych należy stwierdzić iż w obrębie całego rejonu rozpoczął się etap intensywniejszej depolonizacji. Nie jest on równomierny i najsilniej zaznacza się na obszarach intensywnego wzrostu demograficznego będącego skutkiem migracji z Wilna na przedmieścia czyli w starostwach Awizienie, Suderwa, Zujuny i Rzesza. Wolniej proces lituanizacji następuje w gminach podwileńskich współcześnie mniej atrakcyjnych osadniczo na przykład w starostwach Pogiry i Czarny Bór, a prawie niezauważalny jest na repyteryjnych obszarach rejonu wileńskiego, leżących daleko od głównych szlaków komunikacyjnych przy granicy z Białorusią. Typowymi przykładami są tu gminy Miedniki lub Bujwidze.

We wszystkich litewskich spisach istnieje pytanie o narodowość, jednak dane te są publikowane jedynie według rejonów samorządowych i większych miast. Autor jest w posiadaniu danych w układzie starostw, co

przedstawiono w tab. 8⁶. Wynika z nich jednoznacznie, że niektóre obszary rejonu wileńskiego utraciły przewagę ludności polskiej na rzecz litewskiej (Awieżnie, Bezdany i Zujuny) a kilka następnych uzyskało równowagę między obiema grupami.

Tab. 8. Udział ludności narodowości polskiej i litewskiej w zaludnieniu starostw rejonu wileńskiego w 2011 r.

starostwo	liczba ludn.	Polacy [w %]	Litwini [w %]
Awieżnie	7509	24,4	65
Bezdany	2865	38,9	46,5
Bujwidze	974	74,3	11,9
Czarny Bór	4622	46,1	27,9
Dukszty	1777	53,9	30,1
Kowale	4409	75,7	8
Ławaryszki	2437	81,6	5,8
Mariampol	3395	62,6	23,6
Mejszagola	2846	50,4	32,1
Mickuny	5529	62,5	21
Miedniki	1140	79,6	6,5
Niemenczyn	3835	65,5	20,9
m. Niemenczyn	5054	56,5	27,1
Niemież	9010	53,1	26,2
Podbrzezie	3670	60,6	20,4
Pogiry	7341	44,8	37,1
Rudomino	5982	50,9	31,6
Rukojnie	2957	79,8	10,9
Rzesza	5903	59,2	30,4
Suderwa	2382	47,7	41,6
Sużany	1871	77	13,8
Szaterniki	3213	63,8	17,3
Zujuny	6627	32,5	58

Źródło: opracowanie własne na podstawie pozyskanych danych spisowych

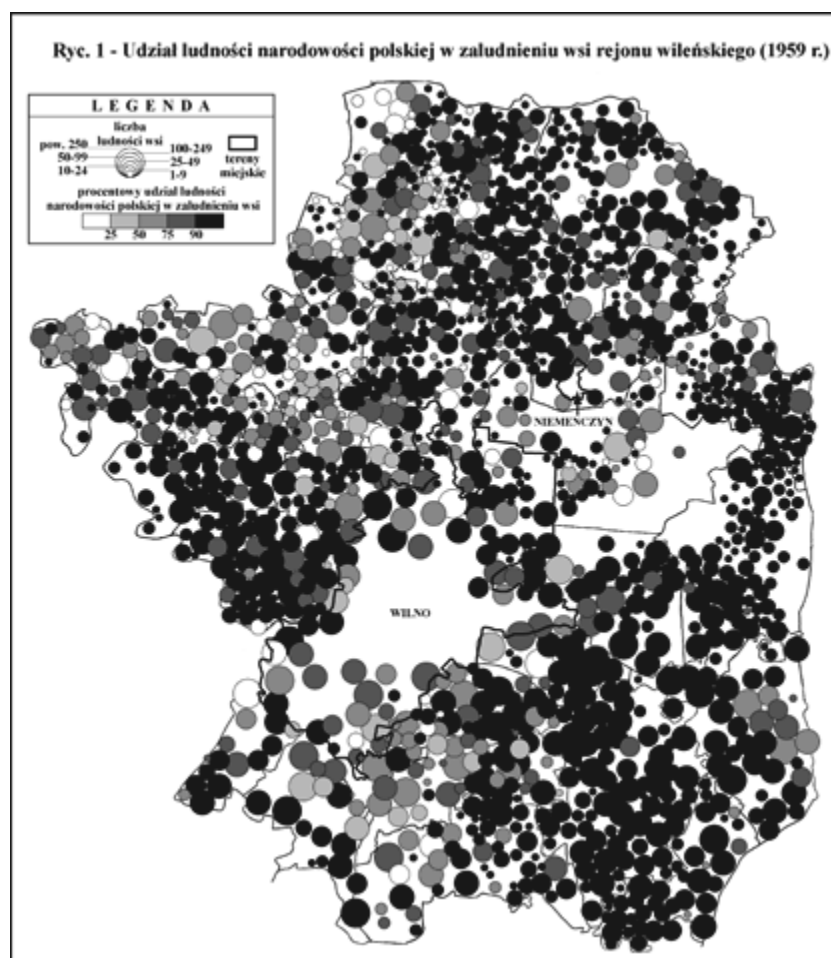
Oznacza to zasadniczą zmianę w stosunku do całego okresu od początku istnienia zorganizowanych badań statystycznych na terenach

6 Ponieważ dane te nie są udostępniane publicznie przez państwo litewskie i jego służby statystyczne, autor czuje się w obowiązku wspomnieć, iż otrzymał je z drugiej ręki, nie miał wglądu do danych spisowych w urzędzie statystycznym Litwy (Lietuvos Statistikos Departamentas), a przeprowadzone przez autora badania terenowe oraz dane ogłaszane dla poziomu całego rejonu odpowiadają zamieszczonym w tabeli danym statystycznym.

Wileńszczyzny czyli od końca XIX wieku. Jednakże i wcześniej, w wyniku naturalnej asymilacji ludność litewska nie dominowała w rejonach podwileńskich, jak miało to miejsce we wcześniejszych etapach istnienia Wielkiego Księstwa Litewskiego.

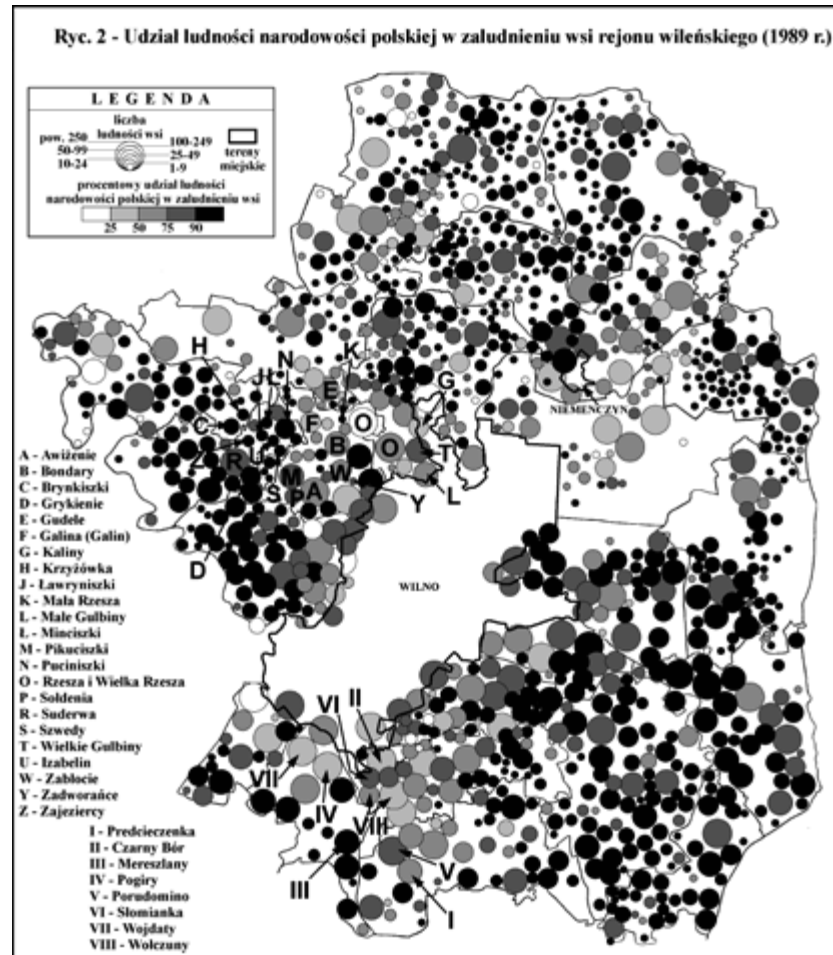
P. Sobik (Sobik 2017) identyfikuje pięć głównych czynników determinujących położenie mniejszości polskiej na Litwie, czyli zwrot ziemi związany z odejściem od systemu komunistycznego, stan polskiego szkolnictwa, pisownia nazwisk, funkcjonowanie języka polskiego w obiegu urzędowym (m. in. tablice dwujęzyczne) oraz problematyka konfesyjna. Dominacja Polaków w zarządach rejonów wileńskiego i sołecznickiego, oraz ich udział umożliwiający koalicyjne współzrządzenie w innych rejonach, w tym we Wilnie jest jednym z najważniejszych wewnętrznych gwarantów przynajmniej utrzymania status quo, a ewentualnie poprawy przynajmniej części z nich. Pozostałe, na które samorzady nie mają bezpośredniego wpływu, mogą być lobbowane z tym większym prawdopodobieństwem sukcesu, im więcej lokalnej władzy będzie w przyszłości w rękach przedstawicieli polskiej mniejszości narodowej.

Przy aktualnym obliczu etnicznym badanego obszaru jeśli dynamika zmian – jak wszystkie zmienne społeczno-demograficzne wskazują – będzie się nadal utrzymywać, społeczność polska utraci w najbliższych latach pozycję bezwzględnie dominującej liczebnie, co będzie najprawdopodobniej odzwierciedlane w utracie dominującej pozycji w samorządzie rejonu wileńskiego. Dezintegracja terytorialna oraz utrata władzy w samorządzie będą dalszymi czynnikami przyspieszającymi procesy lituanizacyjne wśród ludności polskiej.

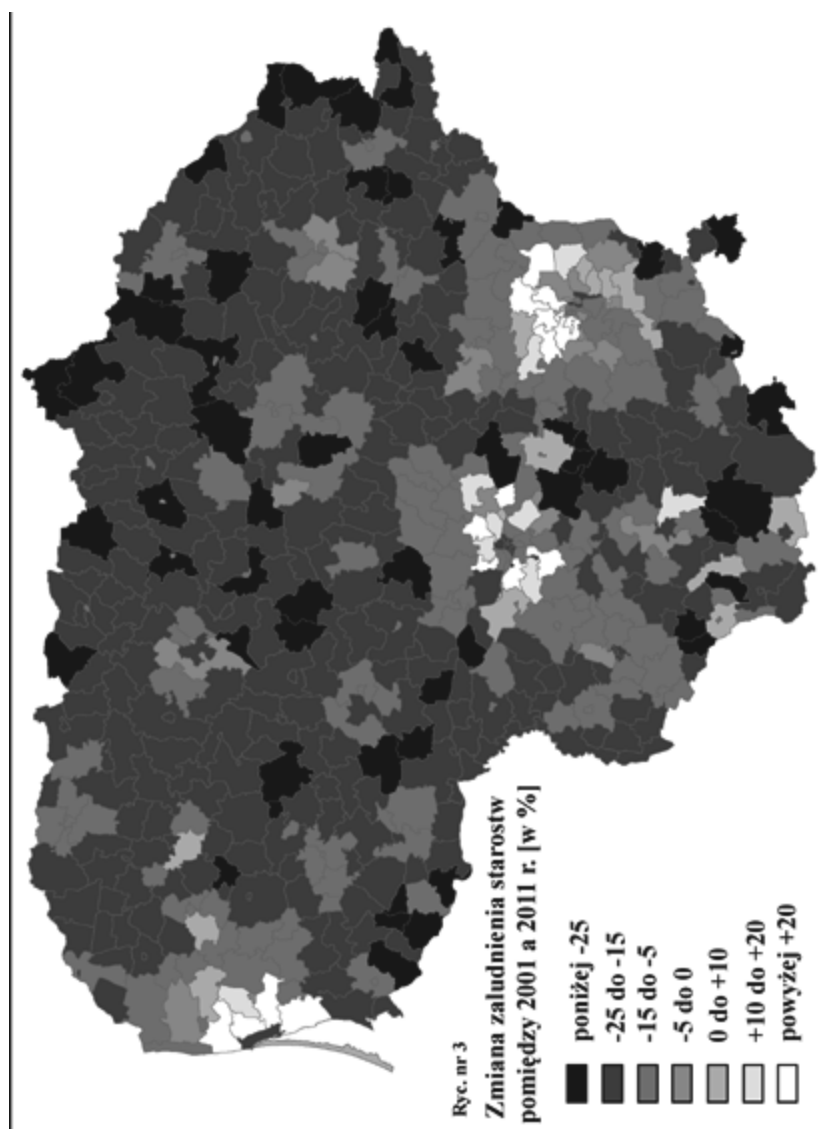

Źródło: opracowanie autora na podst. LCVA. R-1399, ap.1, b. 124, l.1

Źródło: opracowanie autora na podst. LCVA. R-1399, ap.1, b. 124, l.1

Źródło: opracowanie autora na podst. LCVA. R-1399, ap.1, b. 124, l.1

BIBLIOGRAFIA

Pozycje drukowane

- Bernsztejn M., 1919, *Spisy ludności m. Wilna za okupacji niemieckiej od d. 1 listopada 1915 r.*, Warszawa.
- Długosz Z., 1980, *Przestrzenne zróżnicowanie przyrostu naturalnego i migracji w Litewskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej w latach 1951-1975*, Zeszyty naukowe UJ, Prace Geograficzne z. 52, Kraków.
- Drugi Powszechny spis ludności z dn. 9. XII 1931 R. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludności i stosunki zawodowe. Województwo Wileńskie bez miasta Wilna.; Statystyka Polska, Serja C, zeszyt 36; Warszawa 1936
- Drugi Powszechny spis ludności z dn. 9. XII 1931 R. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludności i stosunki zawodowe. Miasto Wilno.; Statystyka Polska, Serja C, zeszyt 48; Warszawa 1937
- Eberhardt P., 1995, *Struktura narodowościowa Polski Północno – Wschodniej w latach trzydziestych XX wieku, w: Społeczeństwo Białoruskie, Litewskie i Polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś zachodnia i Litwa wschodnia) w latach 1939-1941*, Warszawa.
- Eberhardt P., 1997, *Problematyka narodowościowa Wileńszczyzny*, Czasopismo Geograficzne, t. LXVIII, z. 1,
- Haydukiewicz L., 2000, *Obszary depopulacyjne na Litwie*, [w:] *Działalność człowieka i jego środowisko*, Kraków.
- Itogi vsiesojuznoj pieriepisi nasielienija 1959 goda. Litovskaja SRR., 1963, Vilnius
- Kairiūkštytė N., 1992, *Lenkų repatriacija iš Lietuvos 1944-1947 m.*, [w:] Rytų Lietuva, Vilnius.
- Kairiūkštytė N., 1993, *Vilniaus krašto gyventojų sudėtis pokyčiai 1939-1946 m.*, [w:] Lieuvos rytai, Vilnius.
- Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*, Kaunas, brak roku wyd.
- Ostateczne wyniki spisu ludności terenów wykonanego w grudniu 1919 r. Tablice skorygowane i tablice etniczne. Okręgi: Wileński, Brzeski, Miński, Komisarjat Centralny Z.C.Z.W., Centralne Biuro Spisu Ludności, z. V, czerwiec 1920 – maszynopis w zbiorach autora
- Sobik P., 2017, *Akcja Wyborcza Polaków na Litwie w systemie wyborczym Republiki Litewskiej*, Kraków
- Spis ludności na terenach administrowanych przez Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (grudzień 1919)*, [w:] Prace geograficzne wydawane przez Eugenjusza Romera, z. VII, 1920
- Vsiesojuznaja pieriepisi' nasielienija 1989 goda (wydruki komputerowe) 1989 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys – I tomas, Vilnius 1991

Wakar W., 1917a, *Rozwój terytorialny narodowości polskiej, cz. II Statystyka narodowościowa Królestwa Polskiego*, Warszawa.

Wakar W., 1917b, *Rozwój terytorialny narodowości polskiej, cz. III: Statystyka narodowościowa łąsów wschodnich*, Kielce

Źródła internetowe

osp.stat.gov.lt/gyventoju-migracija
www.stat.gov.lt

Materiały archiwalne (Lietuvos Centrinis Valstybinis Archyvas)

LCVA. R-1399, ap.1, b. 124, l.1

LCVA. R-634, ap. 5, b. 45, l. 17-18, 21-23, 31-37, 39, 44-46, 50-52, 55-60, 68-69, 74-75

Lech Haydukiewicz – dr, geograf specjalizujący się w zagadnieniach demograficznych i społecznych ze szczególnym uwzględnieniem procesów i czynników przemian etnicznych. W latach 2006-2010 członek Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji.